

Vol. XIV • March 1967 • No. 3

Journal

Institute for the Study of the USSR

In this Issue

Soviet-Turkish Relations and Kosygin's
Trip to Turkey

*

Soviet Timber Shipping

*

The Essence of Communist Ethics

and

Other Topics from the Current Soviet Scene

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.2690

The *Bulletin* is a monthly publication of the Institute for the Study of the USSR, Mannhardtstrasse 6, Munich, Germany. Articles submitted for publication and books for review should be addressed to the *Bulletin* Editor; correspondence regarding advertising, subscriptions and deliveries should be addressed to the Institute Circulation Manager, both at the above address.

The Editor will be glad to consider manuscripts for possible publication. Manuscripts published will be paid for at standard rates, available on request. Those not accepted for publication will be returned upon request to the authors. Since the Institute cannot accept responsibility for loss of manuscripts, authors are advised to retain copies.

Brief excerpts or summaries based on material in the *Bulletin* may be published provided reference is made to the source. For permission to reproduce long excerpts or complete articles, apply to the *Bulletin* Editor, who would appreciate receiving copies of publications in which the material has been used.

The views expressed in the *Bulletin* and other Institute publications are those of their authors, and are not to be construed as representing those of the Institute.

Subscription Rates to Institute Periodicals

<p>Bulletin ..... DM 24.— or \$6 (in English, 12 issues per year)</p> <p>Studies on the Soviet Union ..... DM 24.— or \$6 (in English, 4 issues per year)</p> <p>Estudios sobre la Unión Soviética... DM 4.— or \$1 (in Spanish, 4 issues per year)</p> <p>Majallah ..... DM 4.— or \$1 (in Arabic, 3 issues per year)</p> <p>Soobshcheniya Instituta..... DM 20.— or \$5 (mimeographed) (in Russian, 5 issues per year)</p>	<p>Dergi ..... DM 4.— or \$ 1 (in Turkish, 4 issues per year)</p> <p>Problèmes Soviétiques ..... DM 8.— or \$ 2 (in French, 2 issues per year)</p> <p>Sowjetstudien ..... DM 8.— or \$ 2 (in German, 2 issues per year)</p> <p>Analysis of Current Developments in the Soviet Union (mimeographed) (in English, 40 issues per year).. DM 40.— or \$10 (in Russian, 40 issues per year).. DM 40.— or \$10 (in Spanish, 20 issues per year).. DM 20.— or \$ 5</p>
--	---

For Air Mail Delivery, please double the rate. — All rates subject to change without notice.

BULLETIN

Volume XIV · March 1967 · No. 3

Editor:

Nikolai Galay

Assistant Editor:

Petr Kruzhin

English Editor:

James Larkin

INSTITUTE FOR THE STUDY OF THE USSR

8 Munich 22 · Mannhardtstrasse 6 · Germany

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

- Soviet-Turkish Relations and Kosygin's Trip to Turkey.
By SÜLEYMAN TEKINER 3

CURRENT SOVIET AFFAIRS

The Economy

- Soviet Timber Shipping. By W. PFEIFER 14

Religion

- The Essence of Communist Ethics.
By REV. DIMITRY KONSTANTINOW 21

REVIEWS

- The Periodical Press. By YURY MARIN 29
A "White Paper" on the Sinyavsky and Daniel Case. By A. KASHIN 37
Publications of the Institute 38

CHRONICLE OF EVENTS

- January 1967 50
Changes and Appointments 56
Trips Made in January 1967 by Leading Party Members 57

Notes on Contributors 58

ARTICLES

Soviet-Turkish Relations and Kosygin's Trip to Turkey

SÜLEYMAN TEKİNER

The following article may be regarded as supplementing Prof. William B. Ballis's survey of Soviet-Turkish relations during the decade 1953–63 (see *Bulletin*, 1964, No. 9). It describes the beginning of a new stage in its psychological aspect, and, as the work of an author stemming from the Turkic cultural sphere, is based on Turkish as well as on Soviet sources. The importance of recent relations between the two countries extends beyond the sphere of purely local policy, since the problem of creating a neutralized (though not satellite) country on the USSR's southern borders, comparable to Finland in the north-west, is here involved.

During the week December 20–27, 1966, Chairman of the Council of Ministers of the USSR A. N. Kosygin visited Turkey at the invitation of the Turkish government. He was accompanied by the chairmen of the Councils of Ministers of the Ukrainian and Kazakh SSR's, V. V. Shcherbitsky and M. Beisebayev, First Deputy Foreign Minister V. V. Kuznetsov, First Deputy Chairman of the State Committee for Foreign Economic Relations I. V. Arkhipov and Soviet Ambassador to Turkey A. A. Smirnov. The delegation visited not only Ankara but also Izmir and Istanbul, where it inspected industrial enterprises, places of historic interest, and cultural and other institutions. It was the first visit ever paid to Turkey by the head of a Soviet government, and the significance of the event was stressed by many Turkish politicians and by the entire Turkish press.

Apart from a few isolated incidents (which were ignored by the Soviet press), the visit may be said to have passed off quietly. The population of the three cities visited received the delegation in polite, even friendly, fashion, though without especial enthusiasm. A group of young people in Ankara threw down some Hungarian national flags at the feet of their Soviet guest as a reminder of the Hungarian tragedy, but refrained from more violent demonstration of their feelings. It was stated, not only in the official communiqué but also in the Turkish press, that the negotiations between the two sides proceeded in a "friendly atmosphere."¹

*

Soviet-Turkish relations have pursued a rather tortuous course and passed through a number of different stages. Turkish people still remember the Soviet aid rendered to the Kemalists during the difficult period when they were fighting

¹ *Pravda*, December 28, 1966.

On March 19, 1945, the Soviet government denounced the Soviet-Turkish treaty of friendship and neutrality of 1925 as "having lost its importance and requiring serious modification."⁸ Then came the Soviet claims to various eastern territories in Turkey—Kars, Ardahan, Artvin, etc.⁹ A little later, the USSR demanded a revision of the control of the Straits set up by the Montreux Convention of 1936, proposing in its place that the Straits be defended jointly by the USSR and Turkey.¹⁰

This was the culminating point in the deterioration of the two countries' postwar relations. As a result of Soviet pressure, Turkey became more closely bound to the Western powers, receiving economic and military aid under the "Truman Doctrine" (1947–48) and joining the North Atlantic Treaty bloc in 1952. Three years later, she was one of the original signatories to the Baghdad Pact, later developed into the Central Treaty Organization. All this tended to paralyze Soviet overtures with regard to Turkey.

After the death of Stalin in May 1953, the Soviet government proposed a "normalization" of Soviet-Turkish relations.¹¹ A Soviet note dated May 30 stated that "the governments of the Armenian and Georgian SSR's renounced their territorial claims" with regard to the Turkish republic.¹² The newly-elected Central Committee First Secretary Nikita Khrushchev also referred to the need for reestablishing friendly relations between the two countries. In a speech to the Supreme Soviet on December 29, 1953, he said:

We all know that when Turkey was led by Kemal Atatürk and İsmet İnönü we had very good relations with her, but then they came under a cloud. We cannot say that this occurred solely because of Turkey's fault—on our part, too, remarks were made that were out of place and darkened these relations.

After this, measures were taken on our side to change the situation that had arisen and restore friendly relations with this country. Unfortunately, however, no measures in response have been forthcoming from Turkish statesmen.¹³

There was, indeed, no response from Turkey. Her statesmen, mindful of past experience, took a skeptical attitude to Soviet overtures for "peaceful coexistence." Not only did this skepticism seem to prove justified by the events of 1956 in Hungary, but the Turkish government found itself confronted by political difficulties that were a direct result of Soviet foreign policy. One of these was the "Syrian crisis" artificially created by the Soviet government toward the end of 1957, which turned Syria into a powder barrel that might explode at any moment. All this was pointed out in a letter (ignored by the Soviet press) from Prime Minister Menderes to Chairman of the Council of Ministers Bulganin, who was engaged in a "peaceful offensive" against Turkey at the time. The letter stated:

⁸ *Ibid.*, p. 505. (See also *Izvestia*, March 21, 1945.)

⁹ *Keesing's Archiv der Gegenwart*, Vol. XV (1945), Frauenfeld—Vienna—Essen, pp. 299D and 571D.

¹⁰ *Ibid.*, Vol. XVI (1946), pp. 733A, 839L and 877B.

¹¹ *Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya*, 2nd ed., Vol. XLIII, p. 506.

¹² *Keesing's Archiv der Gegenwart*, Vol. XXIII (1953), p. 4084A.

¹³ *Izvestia*, December 30, 1953.

A new and extremely dangerous process is developing in Syria. If the establishment of truly friendly relations with Turkey, based on mutual confidence, is desirable, an abandonment of the policy being pursued [by the Soviet government] in Syria would, of course, create a basis suitable for this purpose. Pressure and threats are naturally not the means that lead to truly friendly relations.¹⁴

In 1965, Podgorny, heading a delegation of Soviet parliamentarians who were visiting Turkey, admitted that the USSR was responsible for the deterioration of relations between the two countries and censured the "Khrushchev leadership" for not having taken sufficiently decisive measures to correct the errors made by Stalin,¹⁵ and it is probable that in doing so he had the "Syrian crisis" in mind.

In recent years, particularly since the adoption of the new Turkish constitution in 1961, which guarantees complete freedom of expression, the left-wing Turkish press has been demanding ever more insistently an improvement of Turco-Soviet relations, even close cooperation with the USSR. The coalition governments that have been in power since the parliamentary elections of 1961, mostly under the leadership of İnönü, leader of the People's Republican Party, have also been pursuing the aim of good-neighborly relations with their northern neighbor.

Turco-Soviet *rapprochement* was further promoted by certain international events, notably the crises over Cuba and Cyprus. Yielding to American demands, Khrushchev dismantled the Soviet rocket bases in Cuba, but in turn demanded the removal of American rocket bases in Turkey.¹⁶ Although President Kennedy officially refused the Soviet demand as a condition for fulfillment of the American demand,¹⁷ the American bases in Turkey were nevertheless later removed. This, of course, was bound to produce an impression upon the government and public opinion in Turkey. A more decisive factor, however, was the crisis over Cyprus. Turkey considered that in her conflict with Greece over this question she had not received adequate support from her Western allies, and gradually became persuaded that the Soviet Union was of primary importance for a solution of this conflict in her favor.

All these circumstances contributed to the turn that Soviet-Turkish relations took in 1963, beginning with the visit paid by Turkish parliamentarians to the USSR in May of that year. The delegation, headed by Chairman of the Turkish Senate Suat Hayri Ürgüplü, met with a very warm reception. During October—November of the next year, Foreign Minister Feridun Erkin spent a month on an official visit to the USSR, the chief result of which was the (for Turkey) favorable position taken up by the USSR on the Cyprus question. A joint communiqué stated:

¹⁴ *Zafer*, Ankara, October 5, 1957.

¹⁵ *Archiv der Gegenwart*, Vol. XXXV (1965), Bonn—Vienna—Zurich, p. 11635 A.

¹⁶ *Ibid.*, Vol. XXXII (1962), p. 10193 D.

¹⁷ *Ibid.*, p. 10247 C.

Both sides expressed their desire for a peaceful solution of the Cyprus question on a basis of respecting the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Cyprus, . . . observing the legal rights of both national communities which ensure them a peaceful life, and acknowledging the fact of the existence of two national communities on the island.¹⁸

Progress was also made in these negotiations with regard to Soviet-Turkish trade relations. The two foreign ministers, Gromyko and Erkin, signed an agreement on the establishment of cultural and scientific ties, an agreement which, although not yet ratified by the Grand National Assembly, is already being practically observed. Asked, after the negotiations were over, by *Izvestia* correspondent in Ankara Valentin Lednev for his opinion concerning the future of relations between the two countries, Erkin said:

Of course, the material results of the visit, if I may put it that way, are not very great, but the main thing is that encouraging prospects for future negotiations have opened up.

I compare our visit with the last journey to have been made to the USSR by a foreign minister of Turkey, which took place twenty-five years ago. Saracoglu's mission had negative results. It was followed by a deterioration in the relations between our two countries. The negotiations that we have been conducting are a complete contrast.¹⁹

During the visit paid by Soviet parliamentarians in January 1965 (in return for the Turkish visit of 1963), Podgorny, who headed the delegation, was given an opportunity of speaking before the Grand National Assembly. "We should like to hope," he said, "that the frontier between the Soviet Union and the Turkish Republic will become a frontier of good-neighborly relations, and the Black Sea a sea of peace."²⁰ Dealing with the Cyprus question, he confirmed the Soviet attitude outlined above. He further extended an invitation from the Supreme Soviet and the Soviet government to President Gürsel and Prime Minister İnönü to visit the Soviet Union. The invitations were accepted, but could not be taken up, since İnönü's government was overthrown in July 1965 and Gürsel died in October of the following year. In May 1965, Gromyko visited Turkey, and in the following August İnönü's successor, Ürgüplü, head of another coalition, visited the USSR. The negotiations which he conducted in Moscow may be regarded, from the Turkish point of view, as successful—not so much because the regular Soviet phrase about "cooperation between states with different social systems on a basis of . . . non-interference in each other's internal affairs and equality of rights" was included for the first time in an official Turkish document²¹ as because the Soviet leaders once more confirmed their views on the Cyprus question, acknowledging the "existence of two national communities, the Greek and the Turkish, on the island" and the necessity of

¹⁸ *Izvestia*, July 7, 1964.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Pravda*, January 6, 1965.

²¹ *Izvestia*, August 18, 1965.

“observing their legal rights.”²² In addition, a further step was made in economic relations. Both heads of government expressed their “satisfaction at the progress of mutual trade during the past year”²³ and their desire to extend it further. Turkey undertook to purchase Soviet machinery and technical equipment for the construction of certain industrial plants, while the USSR was to buy large quantities of Turkish products. In an interview with a *Times* correspondent, Ürgüplü stated that the Soviet government had expressed its willingness to finance the construction of nine factories and a dam. The latter is an irrigational dam on the frontier river Arpachai, while the former include a steel foundry, an oil refinery and a glass plate factory. The USSR was to provide a credit of sixty million pounds sterling for fifteen years at an interest rate of 2.5 percent.²⁴ While he was in the USSR, Ürgüplü invited Kossygin to visit Turkey: hence the occasion for the subject of this article.

Kossygin’s principal aim may be supposed to have been to consolidate the improvement made in the relations between the two countries. His first day in Turkey probably brought him some disappointment. There were no cheering crowds to greet him, and indifferent glances were almost all he got. There were very few Soviet flags hung out (by private persons, at least) along his route. Evidently deciding to look at things realistically, however, Kossygin ignored his first impressions and did his best to erase from the ‘Turks’ memory unpleasant reminiscences of the past. Here he did fairly well.

From the very first day, he pursued the course of currying the favor of Turkish public opinion. At the first dinner given in his honor by Prime Minister Süleyman Demirel, he declared:

Complete equality of rights, respect for [the other’s] sovereignty, independence and territorial integrity, non-interference in [the other’s] internal affairs, cooperation in accordance with the interests of both countries [and] the principles of peaceful coexistence have been and remain definitive for the position of the Soviet Union *vis-à-vis* states with a social regime different from ours.²⁵

Dealing with the state of Soviet-Turkish relations and prospects for the future, Kossygin made the following remark, which is important as implying the abandonment of Soviet territorial claims:

We have managed to remove much of what had formerly stood in the way. Between the Soviet Union and Turkey, there are no territorial or other controversial questions which might hinder the development of relations on the basis of genuine good-neighborly relations and friendship.²⁶

Later, at a return dinner, Kossygin defined the purpose of his delegation’s visit as follows:

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Archiv der Gegenwart*, Vol. XXXV (1965), p. 12055 A.

²⁵ *Izvestia*, December 22, 1966.

²⁶ *Ibid.*

Questions concerning the relations of our countries, one with another, have always constituted a very substantial part of our foreign policy. This is true today too. Our present visit also serves as an expression of the interest of the government of the Soviet Union in the establishment of solid mutual understanding with Turkey.²⁷

Referring to another question of great importance for Turkey, *viz.*, her participation in NATO and CENTO, he remarked that he received with gratification the assurances of Turkish politicians concerning their sincere desire for the further improvement of relations between the two countries but that, for his part, he did not consider that "such a development must take place at the cost of a deterioration in Turkey's relations with any other states."²⁸ Such an alternative he regarded as "unjustified." He went on to emphasize:

Our peoples must be completely persuaded that the Soviet-Turkish frontier, both on land and on sea, is a frontier of peace and friendship, and this position cannot be changed under the influence of any external factors. The Soviet Union would be prepared to take definite steps in order to assure and consolidate this [feeling of] confidence in our peoples.²⁹

What Kosygin meant precisely by "definite steps" is as yet obscure. Perhaps he meant the conclusion of a non-aggression pact, which, it may be supposed, the Turkish government would be glad to accept: a considerable part of the Turkish press is already welcoming such a possibility.

In almost all his speeches, Kosygin assured his hearers that differences of opinion on certain world problems (repeatedly mentioned in his official speeches by Demirel) should not prove an obstacle to establishing the best relations between the two countries. Speaking at a large reception in the Şale palace in Istanbul, on the eve of his departure, Kosygin returned to this question once more:

We are aware that we occupy different standpoints on certain international questions. But this does not hide the prospects for further development of Soviet-Turkish relations.³⁰

The communiqué issued after the visit was over indicates that the Soviet and Turkish viewpoints were in fact brought closer together on many important international problems.³¹ Agreement was reached on the following points: the need for strengthening the United Nations; the fulfillment of obligations arising from international treaties; promotion of European collaboration in various spheres; the need for universal disarmament; the non-proliferation of nuclear weapons; the cessation of nuclear tests of all kinds; the calling of a world conference on disarmament; the relaxation of international tension; the preservation of peace in the Near and Middle East, etc. On the Cyprus question, which, as Kosygin himself observed, occupies a central place in the interests of Turkish

²⁷ *Ibid.*, December 24, 1966.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*, December 28, 1966.

³¹ *Ibid.*

public opinion, Kosygin confirmed the point of view previously set forth in Soviet statements and in previous Soviet-Turkish communiqués. The communiqué also touched on the question of the Vietnam war, stating that both parties considered that the Geneva agreement of 1954 should serve as a basis for regulating the conflict. The joint conviction was expressed that the Vietnamese people should be given an opportunity to determine its own fate.³²

The only comment that can be made here is that if these generalizations are not left unrealized and are not interpreted in practice in quite different ways by the two parties concerned (which the near future will show), then even a partial *rapprochement* of the two points of view is bound to lead to some improvement in their relations.

A large part in the negotiations in Ankara was undoubtedly occupied by the discussion of trade and economic ties. This was evident from all the official speeches delivered by both heads of government during the entire visit. Demirel, for example, on several occasions stressed that the need for economic recovery and an improvement in the population's living standard are "Turkey's main problem."³³ During the negotiations, as Kosygin stated in his farewell speech, agreement was reached on the extension of trade and economic ties between the two countries, and this is in the interests of both of them.

In generally, very little information is available on proposed Soviet economic aid to Turkey. According to *Pravda* special correspondents T. Kolesnichenko and I. Ugolkov, industrial plants in the construction of which the USSR is to render assistance include a large metallurgical and an aluminum works.³⁴ The Turkish journalist Mehmet Barlas mentions in addition sulfate, oxygen and textile plants.³⁵

As for the extension of Soviet-Turkish trade, certain steps in this direction have already been taken. In 1964, the total volume of trade between the two countries amounted to 19 million dollars, and in 1966 to 50 million dollars.³⁶ It is still, of course, an open question how the Turkish government will react to Kosygin's wish that "the development of political and economic ties should go hand in hand, supplementing one another mutually."³⁷ True, Kosygin has so far not gone beyond expressing "friendly desires" on this delicate matter; nevertheless, it will not be easy to bring the political interests of Turkey—a member of NATO whose economy is based on the principle of a free market and who is particularly on the alert against Communist infiltration—into line with those of the Soviet Union.

During Kosygin's trips through Turkey, local journalists repeatedly tried to obtain his views on the role of the private sector in a country's economy, but he

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*; *Dünya*, Istanbul, December 28, 1966.

³¹ *Pravda*, December 31, 1966.

³⁵ *Cumhuriyet*, Istanbul, December 19, 1966.

³⁶ *Pravda*, December 31, 1966.

³⁷ *Izvestia*, December 24, 1966.

obstinately declined to discuss the subject. Reporting on his visit to various industrial plants in Istanbul, the Turkish reporter Ümit Gürtunça observed that the words “private sector” for Kosygin were a “highly unpleasant expression.”³⁸ According to the Turkish press, during a visit on December 26 to a large and up-to-date ceramics factory belonging to a well-known Turkish *entrepreneur*, Kosygin was obliged to say that “differences in doctrine and theory in this sphere do not permit him to express any views on this question.”³⁹

Summing up the negotiations that had taken place during the visit, both sides expressed their complete satisfaction. Demirel described the visit as “an important stage” in Turco-Soviet relations.⁴⁰ With regard to the economic results of the negotiations, Demirel said, addressing Kosygin:

The decisions which we have taken with the object of raising our relations in this sphere to a higher level inspire hope for the future. Your personal help in the adoption of these decisions, which will enable the Soviet Union to make its contribution to Turkey’s attempts to achieve economic improvement, has been of great value to us.⁴¹

Kosygin was equally positive in his comments: “For our part, we are satisfied with the results of the visit.”⁴² According to the Turkish Foreign Ministry, “the creation of a favorable atmosphere is the most important result of the Turco-Soviet negotiations.”⁴³ “Apart from this,” added an official at the ministry, “the heads of government confirmed that Turkey and the Soviet Union may be good friends.”⁴⁴ İnönü, now one of the leaders of the opposition, also described the visit as “beneficial,” and stressed the creation of an atmosphere of mutual confidence.⁴⁵

The reaction of various sections of Turkish public opinion was, of course, varied to a high degree. Leaving aside both the extreme right-wing circles, which virtually accused their government of being pro-Communist, and the extreme left wing, which openly preaches “pro-Soviet neutrality,” one can say that the general reaction, i.e., that of the broad center, was not negative. The main body of the Turkish press attached great importance to the *rapprochement* and maintained that Turkey should take the hand of friendship extended by Moscow, though this should not be allowed to harm her friendly relations with other countries.

Here it is worth while considering the views expressed in an editorial in the Istanbul newspaper *Dünya* by Falih Rifki Atay during Kosygin’s visit. Atay, one of Turkey’s oldest and best-known journalists, is a follower of the policies pursued by Atatürk, and, among others, has always drawn a distinction between

³⁸ *Cumhuriyet*, December 27, 1966.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Izvestia*, December 28, 1966; *Dünya*, December 28, 1966.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Cumhuriyet*, December 26, 1966.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*, December 27, 1966; *Izvestia*, December 27, 1966.

Soviet-Turkish relations and the Communist threat within the country. Under the heading "The Soviet Union and Turkey," Atay maintained that Turkey has always, even at the time when she was imprisoning Communists, remained true to her obligation, contained in all international treaties signed by her, to avoid all aggression against the Soviet Union. To live in friendship—or at least to avoid all conflict—with the Soviet Union has always been in Turkey's interest; but such friendship, he said, must not be allowed to damage any other of her interests. Turkey, he wrote, joined the Western powers at the moment when she was threatened with dismemberment by Stalin—a threat which confronted the entire Western world immediately after the USSR had exploded its first atomic bomb. One must not forget Khrushchev's reminder that one atomic bomb would be enough to destroy Paris and another to raze London. In the face of these Soviet threats, not only Turkey but the entire West was obliged to resort to assistance from the USA. NATO was created in 1949 to avert the Soviet threat, and this aim was achieved.

Turning to the situation today, Atay points out that a number of factors, in particular the recent aggressiveness of Communist China, have compelled the USSR to seek some sort of armistice with the West. Nonetheless, despite their revision of the principles of Marxism-Leninism, the Soviet leaders have not given up fighting for them. The United States and its allies have always been an important obstacle to the triumph of Marxism-Leninism, and although the threat from Mao is now in the foreground the Soviet leaders' chief aims are still to disintegrate Western groupings, isolate America and her allies and assume leadership of the "third world." In all countries, Atay maintained, the left wing is doing all it can to secure the dissolution of NATO and the isolation of the USA from countries such as Turkey under the pretext of restoring the latter's "complete independence." The call for "complete independence" is usually accompanied by assurances of the peaceful intentions of the present Soviet leaders and comments about American imperialism. But who, he asks, can guarantee that tomorrow will not see a revival of the Moscow-Peking axis? NATO undoubtedly succeeded in removing the danger of Soviet aggression, and apart from NATO Turkey has nothing on which she could rely in the event of some new danger. Turkey should develop her relations with the USSR as far as possible, but without harming her ties with NATO and the USA. Perhaps the day will come when Turkey, side by side with the United States and the Soviet Union, will fight the Chinese threat.

Finally, Atay observes that Atatürk's policy was to avoid all conflict with the Soviet Union. Here, Turkey has done everything possible; if harmonious relations were disturbed, it was not she that was responsible. Turkey's friends will understand if today she applies the proverb, "Once bitten, twice shy." On the other hand, any attempt to turn the Turkish population against the Soviet Union can only do harm to Turkey.⁴⁶

---

⁴⁶ *Dünya*, December 22, 1966.

We have dwelt at such length on Atay's article here because, as the work of one of Turkey's most experienced political commentators, it appears to reflect the point of view now prevailing in Turkey. "Friendship with the USSR—but not at the cost of our friendship with the West" would appear to sum up this point of view. And this should be borne in mind whenever the future of relations between the two countries is being discussed.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.2690

"Türk-Sovyet İlişkileri ve Bogazlar
Meselesi"

"Türk-Sovyet İlişkileri ve Bogazlar Meselesi" adlı 452 sayfalık bir eser bir az önce Türk okuyucusuna sunulmuştur. Eserin müellifi, yakın devir Türk diplomasisinin en müntaz şahsiyetlerinden biri, sabık Dışişleri bakanlarından ve hâlen Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi Feridun Cemal Erkin'dir. Bu suretle, bütün dünyanın kamuoyunu her zaman ilgilendirecek bu mühim mevzu, denebilir ki, en selâhiyetli bir müellifçe ve bütün yönleriyle incelenmiş bulunmaktadır.

Eserin ilk üç bölümüne, sırası ile "Tarihi gelişmeler", "Montreux konferansı" ve "Montreux sözleşmesine göre Bogazlar kanuni statüsü" başlıkları konmuştur ki, meselenin özü, işte bu bölümlerde aydınlatılmıştır. Eserin müteakip bölümlerinde ise, İkinci dünya savaşı ile başlayan devrede Türk-Sovyet münasebetlerinin diplomatik tarihi bütün teferrüatı ile ve canlı bir şekilde anlatılmaktadır. Hele Sovyetlerin, Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin vilayetlerini isteyen ve Türk Bogazlarında ise talepten 7 Haziran 1945 tarihli notası ile ilgili bahis, müellifçe iyice işlenmiştir. Biz de, sayın dinleyenlerimiz için çok enteresan olacağı düşüncesiyle, bu bahis üzerinde etraflıca durmak istiyoruz.

Bugün Türkiye hudutları içinde bulunan Kars, Ardahan ve Artvin ile Sovyet sınırları içindeki Batum 1878. yıl Rus-Türk harbu sonuna harp tazminatı olarak Ruslara terkedilmişti. Birinci dünya savaşının sonunda 3 Mart 1918 de Brest-Litovsk muahedesini imzalamaya mecbur olan Rusya'nın bolşevik hükûmeti ise,

antlaşmanın 4.maddesine göre Rus işgali altındaki bütün bu topraklarda dürüst bir plibisit yapmayı deruhte etmişti.Ya Ardahan, Artvin, Batum ve Kars ahali si Rusya'da kalmak mı, yok tekrar Türkiye'ye katılmak mı istedigini serbest rey yolu bildirecekti.Ve gerçekten böyle serbest ve dürüst bir plibit yapılmıştır.40 yıl Rus idaresinde kalan bütün bu topraklarda yaşayan ahlinin verdiği reyler ise şu neticeyi ortaya koymuş idi :

Batum'da rey veren 4312 kişiden 2669 u Türkiye'yi,160 ı Rusya'ya istemişti.1483 kişi ise çekimser kalmıştı.Ardahan'da oy kullanan 5276 kişinin hepsi Türkiye'ye katılmayı istemiş Artvin'de rey veren 10.842 kişiden 10.831 i Türkiye'yi, sadece 11 i Rusya'ya istemişti.Kars'ta oy kullanan 19.446 kişiden 19.576 sı Türkiye'yi,70 i de Rusya'ya istemişti.

İşte Sovyetler Birliği 1945 notası ile, tabii Batum hariç bu toprakları istiyordu.O zamanki Sovyet Dışişleri bakanı Molotov diyordu ki: Sovyetler Birliği'nin Birinci dünya savaşından sonra Türkiye'ye terketmek zorunda kaldığı Kars, Ardahan ve Artvin geri verilecektir.Türk Bogazları da Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından birlikte kullanılacaktır.Ancak bundan sonradır ki, bir Türk-Rus dostluğu kuralabilir.Sovyet hükümetinin Türkiye'den bu toprak isteklerine deginen müellif sunları yazıyor:

"Aylardan beri Moskova'da girişilen hazırlıklar ve görülmemiş işaretler,Büyük Petro'dan beri Çar'ların düşüncelerini işgal eden hülya ve hırsın Sovyetler Birliğine de musallat olduğunu

açıkça gösteriyordu...Sovyet diplomasisinin itina ile hazırlanan plânı artık uygulanma alanına girmiş bulunuyordu".

Sovyet notasından bir müddet sonra, bilindiği gibi, San Francisco'da, dünya barışının temini için Birleşmiş Milletler nizamnâmesinin imza merasimi yapılıyor. O zamanki Türkiye Dışişleri bakanı Hasan Saka'nın başkanlık ettiği Türk heyetinin müellifi Erkin de dahil bulunuyordu. O zaman Molotov, Türk heyetinin görüşme teklifini redetmişti. Bu konuya temasını müellif diyor ki:

"Artık barışın kesinlikle geleceğine inanan Birleşmiş Milletler delegeleri arasında hiçbir heyet, başkasının malın eluzatmak hırsı ile tutuşan bir devletin aynı anda oynamaktığı olduğu dramı sezecek, kavrayacak durumda değildir".

Türk heyeti bu hava içinde memlekete dönüyor. Bu arada Erkin müellifi Erkin de Dışişleri bakanlığı Genel sekreteri olarak Sovyetler taleplerinde kesinlikle ısrar ediyorlar. Türkiye meseleyi Amerika Birleşik Devletlerine anlatmak çaresine başvuruyor. Ve bu meselede Amerika'nın o zamanki Ankara sefiri Mr. Erdwin Wilson'un hizmetlerine değinen müellif yazıyor ki

"Üçyıllık Büyükelçiliği sırasında Mr. Wilson kendisine her sabır, sükûn ve sebatı ile güç bir görevi yerine getirmiş ve az görülen bir başarı derecesine ulaşmıştır. Davranışları il memleketi ve hükûmeti için büyük bir aydınlık kaynağı, Türkiye için de feragatli ve sadık bir dost oldu".

Bundan sonrası malûm. Türk hükûmetinin azimli kararı, direnmesi, Mr. Wilson'un büyük gayretleri ve meselenin bütün yönleri ile o zamanki Başkan Truman'e benimsetilmesiyle, Sovyetler

adım adım geri çekiliyorlar. Neticede maruf "Trumen doktrini" ile Türkiye hudutları garanti altına alınıyor. Müellifin kendi deyimi ile "Ruslar ikibuçuk senelik ısrarlı taleplerinden vazgeçmeğe mecbur oluyorlar".

Feridun Cemal Erkin'in Türk matbuatında geniş akisler yaratan sözünü ettiğimiz eseri için "heyecanlandırıcı bir eser" diye "Le Figaro" adlı popüler Fransız gazetesine hak vermemek ele gelmiyor. Çünkü bu eser bugünkü Sovyetler Birliğinin, eski Rus Çar'larının emperyalist politikasını ne derecede benimsediğini gerçeğini bütün delilleriyle dünyanın gözleri önüne seriyor. Hem emperyalist Sovyetler Birliğinin son 10-12 yıldan beri tutturduğu barış teranelerinin propaganda niteliğini de ortaya koyarak...

16.1.76

Azərbaycan Redaksiyası
Script Az No 19174
Müəllif: ST
Oxudu : AH/ST

Tarixi Sənədlərin Və Fəqtlərin İşığında

Türk-Sovet Mynasibətləri I

(Musiqi)

Səs: Sovet İttifaqı nazirlər şurasının sədri Aleqsej Qosygin'in keçən ilin sonunda Türkiyə'yə 4 gün sürən müvəffəqiyyətli səfərinin əks-ləri hələ də Qərb mətbuatında davam edir. Belə vəziyyətin bir az da Qosygin'in səfərinin, Kipr behranı yzyndan Türkiyə'yə tətbiq olunan ameriqa silah embarqosu nəticəsində türk-ameriqa münasibətlərində yaranmış gərginliklə əlaqədar olduğunu iddia etmək yanlış olmazdı.

Anqara müzakirələri nəticəsində tərəflər iki dövlət arasında daha geniş iqtisadi əməkdaşlığın gerçəkləşdirilməsi məsələsində mütabiq qalmışlar. Münasibətlərin təkcə iqtisadi əməkdaşlıqla qalmayacağı da əjdən olmuşdur. Türk-sovet Birgə məlumatında da qeyd olunduğu kimi, iki dövlət arasında digər sahələrdə də əməkdaşlıq tənzim etməli olan bir Sijasi sənəd hazırlanmalıdır. Mətbuat xəbərlərinə görə, indi mütxəssislər Anqara'da və Mosqva'da belə Sənəd'i hazırlamaqla məşquldur. Mətbuat xəbərlərindən o da əjdən olur ki, Türkiyə'də gizli fəalijət gəstərən qommunist və ya ifrat sol qruplara Sovet İttifaqı'nın münasibəti məsələsi həmin Sijasi sənəd'də mühyim yer tutacaqdır.

Səs: Təqribən hər 10-15 ildə bir müharibə etmiş səbiq imperatorluqlar, daha doğrusu Osmanlı Dövləti'nin yerinə keçmiş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Çar Rusiyası'nın yerinə keçən əvvəlcə Sovet Rusiyası, daha sonra da Sovet İttifaqı arasında 55 il öncə qurulmuş münasibətlər xejli ziqzaqlı bir yol qət etmişdir.

Türk milləti, Birinci Dünja Müharibəsi'nin qalib dövlətləri tərəfindən işğal olunan və parçalanmaq istənilən bu günkü Türkiyə

ərazisinin müstəqilliyini və bütövlüjyn qorumaq üçün çox çətin şərtlər daxilində milli azadlıq mübarizəsinə başlamışdı. Bu məqsədlə Anqara'da milli qəhrəman Mustafa Kəmal Atatürk'ün başçılıq etdiyi Türkiyə Bəylik Məclisi və onun icra orqanı hökumət qurulmuşdu. Sovet Rusiyası Anqara hökumətini təbii ilk xarici dövlət olmuş və Türkiyə milli azadlıq hərəkatını silah və pul ilə təchiz etmişdi. Doğrudur, Lenin hökumətinin Türkiyə'yə göndərdiyi maddi yardım, ^{əsas etibarə ilə} Qızıl Ordu'nun Azərbaycana işğal zamanı əl keçirilən altın xəzinəsindən idi: ancaq nə də olsa, heç olmazsa, xeyirli bir iş üçün sərf edilmiş olurdu.

Səs: Anqara və Mosqva hökumətləri arasında ilk rəsmi müqavilə 16 mart 1921-ci ildə bağlanmışdı. Bu müqavilədə millətlərin dostluqundan və qardaşlığından bəhs olunur, habelə onların öz talejini istedikləri kimi həll etmək haqqı qəbul edilirdi.

Anqara və Mosqva hökumətləri arasında ikinci rəsmi müqavilə 17 dekabr 1925-ci ildə imzalanmışdı və o, "dostluq, bütərəfli və qarşılıqlı hücum etməməyə dair" idi. 1929-cu ildə bu müqavilənin müddəti jənidən uzadılmışdır.

^m Ama onu da xatırladaq ki, hələ ilk müqavilənin imzalanmasından az sonra Sovet hökumətinin hərəterfli himayə etdiyi Mustafa Sybhi'nin başçılıq ^{dəki} altın/tyrk kommunistləri qrupu gizli olaraq Türkiyə sərhədlərini dəniz yolu ilə keçmək istərkən jaxalanıb əldərylməşlər və Türkiyə'də də bir çox kommunist rəhbərləri həbs olunmuşdular. Bu hadisə Türkiyə rəhbərliyinin Mosqva ilə münasibətlərdə daha səj olmasına səbəb olmuşdur.

Səs: Bununla belə, xüsusilə, 1932-ci ildən etibarən iki dövlət arasında iqtisadi münasibətlərdə mühüm inkişaf qəjd edilmişdir. 1937-ci ildə

Tyrkijə'də istifadəyə verilən Qəjsəri, Malatja və Nazilli teqstil qombinatları ilə bir neçə şəkər fabriki Sovet İttifaqı'nın texniki və maliyyə yardımına ilə tikilmişdir.

Qlim Vorosilov'un başçılıq etdiyi bejyk bir nymajəndə hej'ətinin Tyrkijə Cymhuriyyəti'nin qurulmasının 10-cu ildənyu mynasibətilə dyzəldilən mərasimlərdə iştirak etmək üçün Tyrkijə'yə gəlməsi, iki devlet arasında mynasibətlərin ən jyksek inkişaf pilləsinə çatdırmaq bir devr olmuşdur.

Səs: Tyrk-sovet mynasibətlərinin jaxş olmağy vaxtlarda sovet mətbuatı, bir adət olaraq, iddia etmişdir ki, guja belə vəziyyət Atatyrk'yn vəfatından sonra baş vermişdir. Ancaq tarixi sənədlər və faqtlar vəziyyətin heç də belə olmağy gəstərir. Həqiqət budur ki, bir tərəfdən Sovet İttifaqı ilə jaxş dostluq və əməkdaşlıq mynasibətlərini davam etdirməyə cəhd edən Tyrkijə, digər tərəfdən də əzyny təhlykəsizliyi üçün zəruri olan digər tədbirlə/baş vurmağy da ehmal etməirdi. Bu arada Tyrkijə Qərb devletləri ilə də jaxş mynasibətlər qurmaq istəyirdi, bu isə Mosqva'nın xoşuna gəlmirdi.

Məsələn, Tyrkijə hequməti 1928-ci ildə Qərb devletləri ilə "Osmanlı devletinin borclarının edənilməsinə" dair myqavilə imzaladı. Bu myqavilə sovet mənbələrində "əsəret sazişi" kimi səciyyəlandırılmışdır.

Səs: Tyrkijə 1935-ci ildə Aralıq Dənizi devletləri arasında imzalanmış neçə deyərlər, "Centlmenlik sazişi" nə qoşulmuşdur. Sovet nəqteji-nəzərinə gərə, bu saziş "İngiltərə təcavəzkarlığının jajma vasitəsi" hesab olunmuşdur.

Tyrkijə 1937-ci ildə öz qonşuları İran, İraq və Əfqanıstan ilə Sə'dabad dostluq myqaviləsini bağladı. Sovet iddiasına gərə, bu paxtı

qajəsi, guja Jaxın və Orta Şərqlə devlətlərini "İngiltərə'nin siyasi orbitinə cəlb etmək" olmuşdur.

Və nəhəjət Tyrkiyə İkinci Dünjə Myharibəsi'nin başlanğıcında, 19 oqtjabr 1939-cu ildə İngiltərə və Fransa ilə hərbi ittifaq bağlamalı oldu. Sovet narazılıqına səbəb olan bytyn bu müqavilələrin demək olar hamısı Atatyrk'yn sağlığında imzalanmışdır. Ondən sonra cərəyan etmiş hadisələr isə Tyrkiyə'nin ehtiyatlı hərəkət etməkdə nə qədər haqlı olduğunu gəstərmişdir.

Səs: Hələ "Dostluq və qarşılıqlı hücum etməmək" barədə Alman-sovet müqaviləsinin imzalanmasından sonra, həqiqətən hadisələr xejli syr'ətlə inkişaf etmişdir. Sovet İttifaqı Rumıniya və Baltik elkələri kimi qonşularla ilə, necə deyərlər, "dostluq" müqavilələri imzalayıb, bunun arxasından da sovet qoşunları həmin elkələrə qarşı silahlı müdaxiləyə başlayırdı. Dostluq müqaviləsi bağlamağa janaşmayan Finlandiya'ja isə myharibə elan olunmuş və Finlandiya bu vasitə ilə jola gətirilmişdi.

Tyrkiyə'nin xarici işlər naziri Şykry Saraçoqlu da 1939-cu ildə myzakirə məqsədilə Mosqva'ja dəvət olunmuşdu. Saraçoqlu'nun səfəri xejli uzun syrды, lakin bir nəticə vermədi. Zira sovet tələblərini jərinə jətirmək Tyrkiyə yçyn əsən bir iş de jildi.

Səs: Sovet həkuməti tələb edirdi ki, Boqazlar xarici devlətlərin gəmilərinə qapadılsın və bu belgənin müdafiəsi yçyn müştərək Sovet-tyrk müqaviləsi imzələnsin. Belə bir ittifaq'ın Tyrkiyə'nin bitərəfliji ilə bir jərə sığmıjacaqlıq irəli syrən Tyrk nymajəndə hej'əti bu sovet təklifini qət'i rədd etmişdir.

Əzynyn bitərəflik siyasətində israr edən Tyrkiyə, 1941-ci ilin mart ayında Sovet İttifaqı ilə birlikdə bir "Hücum etməmək

Bejannamesi" imzaladı. Alman-sovet myharibesinin başlanmasından bir neçə gün öncə də Almanija ilə "Dostluq və hycum etməmək" müqaviləsi bağladı. İyunun 21-də Alman-sovet myharibesinin başlanmasından dərhal sonra isə Tyrkijə ezynyn bitərəfliğini e'lan etdi.

1939-cu ilde sovet tələblərini rədd etməklə Tyrkijə, ən yaxş haldə Finlandija'nın vəziyyətinə düşməkdən, Alman-sovet myharibəsi devryndə ez bitərəfliğini qorumaqla da Sovet İttifaqı'nın pejkine çevrilməkdən ez canıny qurtara bilmişdir.

Qeyd: Tarixi sənədlərin və faqtların işığında tyrk-sovet mynasibətləri mevzusunda səhbəti dinlədiniz. Gələn həftəki səhbətdə tyrk-sovet mynasibətlərinin myharibədən sonrakı səfhəsindən bəhs edəcəyik. Sağlıqla qalıңыз, əziz həmjərllilər. Bu proqram Azadlıq Radiosu'ndan verildi.

(Musiqi)

23.1.76

Azərbaycan Redaksiyası
Script Az No 19193
Müəllif: ST
Oxudu : AH/ST

Tarixi Sənədlərin Və Fəqtlərin İşığında

Tyrk-Sovet Mynəsibətləri 2

(Musiqi)

Səs: Bu mevzuja həsr etdiyimiz keçən həftəki səhbetdə tyrk-sovet mynəsibətlərinin ikinci Dynja Myharibəsi'nin sonuna qədərki mərhələsinə təmas etmişdik. Bu günki səhbetdə myharibədən sonrakı hadisələrdən bəhs edəcəyik.

Myharibə dövryndə Tyrkiyə'ni məqlub olmuş düşmən kimi işğal etmək və ja alman işğalına uğramış myttəfiq bir devlet kimi, necə dəjərlər "azad" edib tədricən sovet pejkinə çevirmək firsətini əldə edə bilməjən Stalin idaresi, qalibijjətin də ona verdiji cəsəratlə, bu əlkəj qarşı çox sərt təzjiq tədbirlərinə baş vurmuşdur.

Sovet hekuməti hələ 45-ci ilin mart ayında Mosqva'daki tyrk səfirinə bildirmişdi ki, o, "Dostluq, bitərəflik və qarşılıqlı hücum etməmək" barədə 21 mart 1925-ci ildə bağlanmış Tyrk-sovet myqaviləsini ləqəv etmək niyyətindədir.

Səs: 7 iyun 1945-ci ildə Tyrkiyə hekumətinə verilən sovet notasında isə 25-ci il Tyrk-sovet myqaviləsinin vaxtının uzadılması üçün bu şərtlər irəli syrylyrды: Tyrkiyə Qars, Ərdəhan və Artvin vilajətlərinin Sovet İttifaqı'na verməlidir; Bosfor və Dardanel boğazları Tyrkiyə ilə Sovet İttifaqı tərəfindən birgə müdafiə olunmalıdır; Tyrkiyə hekuməti Boğazlar rəziminə dair 1936-cı ildə Montre'də bağlanmış Bejnəlxalq myqavilənin dəjişdirilməsinə, prinsip etibarə ilə, razı olmalıdır.

Əvvəlcə Sovet İttifaqı'nın Tyrkiyə'dən tələb etdiji ərazilərin tarixi-sijasi statusu məsələsi üzərində bir az dəjanaq:

Səs: İndi Tyrkiyə sərhədləri daxilində olan Qars, Ərdəhan və Artvin ilə Sovet İttifaqı'nın həyudları içindəki Batum 1877-78-ci illərdəki Tyrkiyə-Rusiya müharibəsindən sonra hərbi təminat olaraq Çar Rusiyasına verilmişdi. Birinci dünya müharibəsinin sonunda Brest-Litovsk müqaviləsini imzalamağa məcbur olan Lenin hökuməti isə, müahidənin 4-cü maddəsinə əsasən bytyn bu ərazilərdə döyryst bir rəj sorqusu keçirilməsinə razı olmuşdu. Yeni bu ərazilərdə yaşayan əhali özünə Rusiya tərkibində qalmaq və ya yenidən Tyrkiyə ilə birləşmək arzusu barədə sərbəst fikir bəyan etməli idi.

Həqiqətən belə sərbəst rəj sorqusu olmuşdur və Tyrkiyə'nin sabiq xarici işlər nazirlərindən Feridun Cəmal Erkin özünün 1968-ci ildə çapdan çıxan "Tyrk-Sovet Mynasibətləri Və Boğazlar Məsələsi" adlı əsərində həmin rəj sorqusunun nəticələri barədə bu məlumatı verir:

Səs: Batum'da səs verən 4312 adəmdən 2669-u Tyrkiyə'ni, 160-ə Rusiya'ni istəmiş, 1483 nəfər də bitərəf qalmışdır. Ərdəhan'da səs verən 5276 adəmdən hamısı Tyrkiyə'ni istəmişdir. Artvin'də səs verən 10.842 nəfərdən 10.831-i Tyrkiyə'ni, 11-i də Rusiya'ni istəmişdir. Qars'da səs verən 19.446 adəmdən 19.376-sı Tyrkiyə'ni, 70 nəfəri də Rusiya'ni istəmişdir.

Bəli, sovet hökuməti vaxtı ilə imzaladığı Brest-Litovsk müqaviləsində, 1918-ci ildə keçirilmiş rəj sorqusunun nəticələrini də, habelə Tyrkiyə Cümhuriyyəti ilə bağladığı sazişləri də bir anda unutmuşdu.

Sovet İttifaqı'nın Bosfor və Dardanel və ya İstanbul və Çanaqqala boğazlarını, necə deyərlər, Tyrkiyə ilə birgə müdafiə etmək barədəki tələbinə gəlincə, bu, hər şeydən əvvəl, Boğazlar rəziminə dair Montre bejnəlxalq sazişini tapdalayıb Şərqi Aralıq Dənizi belgəsini öz hakimiyyəti altına alması demək idi.

Səs: Tyrk-Sovet Mynasibetləri Və Boğazlar Məsələsi ədlə əsərin myəlli fi Erkin Tyrkijə'yə qarşy jənəldilən sovet ərazi tələbləri ilə əlaqədar olaraq jazyr:

"Ajlardan bəri Mosqva'da aparılan hazırlıqlar və nəzərə çarpan əlamətlər, Bejyk Pjotr devrynden bəri Çarlar'ın zəhinlərini məşqul edən xylja və hirsin Sovet İttifaqy tərəfindən də mənimsəndijini aşyqca gəstərirdi...Sovet diplomatijasynın diqqətlə hazırlanmış pl nı artıq tətbiq olunmağa başlanmışdı".

Hələ, 1925-ci ildə bağlanmış Tyrk-sovet dostluq, bitərəflik və qarşılıqlı hücum etməmək barədəki müqavilənin vaxtının uzadılmajacağı nın 45-ci ilin mart ayında sovet həkuməti tərəfindən e'lan olunmasından sonra myhym bir hadisə baş vermişdi. O zaman Birləşmiş Millelletlər Təşkilatı'nın nizamnamesini imzalamaq uçyn San-Fransisqo'ja gedən Tyrkijə nymajəndə hej'əti, mevcud ixtilafa dinc danışyqlar jolu ilə çarə tapmaq məqsədilə, Sovet İttifaqı'nın o zamanki xarici işlər naziri /^{Molotov} ilə geryşmək istəmiş, lakin Molotov bu tələbi qət'i rəd etmişdi.

Səs: San-Fransisqo'ja gəndərilmiş Tyrkijə nymajəndə hej'ətinin tərkibinə daxil olan əserin myəllifi və o zaman Xarici işlər nazirinin myavini təjin olunan Feridun Cəməl Erkin o vaxtlarda Tyrkijə'nin jə nızlıqyn və dynja təşkilatyn qurmaq uçyn San-Fransisqo'ja gəlmiş diplomatların zəhniyyətini də bu səzlərlə ifadə edir:

"Artıq sylhyn qət'i baş tutacağına inan^{an}/Birləşmiş Millelletlər Təşkilatı'ndaki nymajəndələr arasında heç bir nymajəndə hej'əti, başqasynın malynə əl uzatmaq hirsini ilə tutuşan bir dövlətin, ejni zamanda, ojnamaqda olduqu ojunu hiss və dərk edəcək vəziyyətdə dejildi".

Səs: Sovet təzjiqi qarşısında Tyrkiyə'nin vəziyyəti həqiqətən çox çətin idi; lakin onun, əz^{yn}yn/müstəqil və suveren bir dövlət kimi mövcudiyətini təhdid edən sovet tələblərinə gyzəştə getməmək əzminde olduğu da aşkar idi. Belə vəziyyətdə tyrk diplomatı Birləşmiş Ştatlar'a yaxınlaşmaq^B və məsələnin iç üzünü, təhlükəli vəziyyəti ona izah etməyi ezy üçün jəgənə doğru yol hesab etmişdir. Birləşmiş Ştatlar'ın o zamanki Anqara səfiri Erdvin Vilson'un bu işdə çox myhym rol ojnadyq ajdyn olur.

O zaman Tyrkiyə'nin xarici işlər nazirinin myavini ol^{an} Tyrk-Sovet Mynasibətləri Və Boqazlar Məsələsi adlı əsərin myəllifi Erkin bu barədə jəzır:

"Anqara'da yç illik səfirliji əsnasında Mr. Vilson ezyne xas səbr, sakitlik və səbat ilə çətin bir vəzifəni jərinə jətirmiş və onu mystəsna bir myveffəqijjət dərəcəsinə çətdərməşdir. davranışları ilə öz elkəsi və həkuməti üçün bejyk ajdynlyq mənbəji, Tyrkiyə üçün də fədakar və sədiq bir dost olmuşdur".

Səs: Hadisələrin bundan sonrakı inkişafı isə məlumdur. Bir tərəfdən Tyrkiyə həkuməti sovet təzjiqi qarşısında sərt myqavimət gəstərmiş, digər tərəfdən də Amerika'nın Anqara səfiri Vilson, təkəcə tyrk-sovet mynasibətlərinin dejil, tyrk-rus mynasibətlərinin tarixini də bytyn təfərryatı ilə o zamanki prezident Trumen'ə izah etməkdə davam etmişdir.

1947-ci ildə tətbiq olunan məşhur "Trumen doqtrinası"nın Tyrkiyəni də əhatə etməsi həmin fəalijjətlərin səmərəli nəticəsi idi. "Trumen doqtrinası" ilə Tyrkiyə Cymhuriyyəti'nin sərhədlərinin təxunulmazlyq Birləşmiş Ştatlar tərəfindən təminat altına alınmış və ilk

olaraq Tyrkiyə'je 150 milyon dollar həcmində iqtisadi və hərbi yardım göstərilmişdir.

Səs: Daha sonrakı illərdə isə Tyrkiyə ilə Birləşmiş Ştatlar arasında hər sahədə daha sıx əməkdaşlıq qurulmuş və Tyrkiyə Qərb'in müdafiə sistemində mühüm rol oynamağa başlamışdır. Tyrkiyə 52-ci ildə Şimali Atlantik Müdafiə İttifaqı'na daxil olmuş, 55-ci ildə o zamanki Bağdad Paktı'nın və indiki SENTO'nun qurucularından biri olmuşdur.

Belə vəziyyətdə sovet hökuməti özünün Tyrkiyə xəsisindəki siyasətində addım-addım gerilənmiş və nəhayətdə iki iljərim israr etdiyi əz tələblərindən vaz keçməli olmuşdur. Lakin o, özünün haqsız hərəkəti ilə Qərb'in müdafiə sisteminə Tyrkiyə kimi sadıq bir müttəfiq qazanmışdır.

— 0 —

(Musiqi)

Səs: Tarixi sənədlərin və faktların işığında tyrk-sovet münasibətləri məvzusuna həsr etdiyimiz ikinci sərbəti dinlədiniz. Gələn həftəki sərbətdə Tyrk-sovet münasibətlərinin Stalin'in əlymyndən sonrakı səhəsindən bəhs edəcəyik.

30.1.76

Azərbaycan Redaksiyası
Scrip Az No 1921
Müəllif: ST
Oxudu : AH/ST

Tarixi Sənədlərin Və Fəqtlərin İşığında

Tyrk-Sovet Mynasibətləri 3

(Musiqi)

Səs: Bu mövzuya həsr etdiyimiz bundan əvvəlki iki səhifədə 1953-cü illər arasında cərəyan etmiş mühüm hadisələrdən bəhs etmişdik. Bu günki səhifədə tyrk-sovet münasibətlərinin Stalin'in elyindən sonrakı səhifəsi üzərində dəfələrlə danışacağıq.

Stalin'in elyindən sonra Sovet İttifaqı'nın xarici siyasətində əmələ gələn mühüm dəyişiklik tyrk-sovet münasibətlərində də özünü göstərmişdir. Sovet hökuməti 1953-cü ilin may ayında iki dövlət arasındakı münasibətləri normalaşdırmaq üçün Tyrkiyə hökumətinə təklif etmişdi.

30 may 53-cü il tarixli sovet notasında Ermənistan və Gürcüstan sovet cümhuriyyətlərinin "Tyrkiyə'dən ərazi tələb etməkdən vaz keçdikləri" bildirilmişdi. Bu, 7 iyun 45-ci ildə Tyrkiyə'yə verilmiş sovet notasının etibarsız e'lan edilməsi demək idi.

Səs: Məlum olduğu kimi, həmin notada deyilirdi ki, 1925-ci ildə Sovet İttifaqı ilə Tyrkiyə arasında bağlanmış "Dostluq, bərabərlik və qarşılıqlı hücum etməmək" bəndəki müqavilənin vaxtının uzadılması üçün Tyrkiyə bir sıra güzəştlərə getməlidir. Daha doğrusu Tyrkiyə özünün Qars, Ərdəhan və Artvin vilayətlərini Sovet İttifaqı'na verməli; Bosfor və Dardanel boğazlarını isə Sovet İttifaqı ilə birgə müdafiə etməyə razı olmalıdır. 30 may 53-cü il tarixli sovet notası ilə isə, xeyli çətin, hətta təhlükəli anlar yaşamış tyrk-sovet münasibətlərində yeni bir mərhələ başlanmış olurdu.

Ali Sovet'in 29 dekabr 1953-cy ildə açılan sessiyasında çıxış edən Xruşşov, sovet-tyrk münasibətlərinə təmas etmişdi. İki dövlət arasındakı münasibətlərin "Atatyrk və İnanı devryndə yaxşı olmaqunu, daha sonra isə pisləşdiyini" xatırladan Xruşşov demişdi: "Biz deyə bilərik ki, buna yalnız Tyrkiyə səbəb olmuşdur; bizim tərəfmizdən də münasibətlərin pisləşməsinə səbəb olan jərsiz bəyanatlar verilmişdir. Lakin, indi biz, jərəmiz vəziyyəti dəyişdirməyə bu elkə ilə dostluq münasibətlərini bərpa etməyə imkan verən bəzi tədbirlər germyşyk. Ancaq, təəssyf ki, tyrk dövlət xadimləri mycabil tədbirlərə baş vurmurlar".

Səs: Bəli, Tyrkiyə'nin dövlət xadimləri jəki sovet təklifləri xysusundə, əz nevbəsində, lazımi tədbirlər gərmək yqyn tələsməmişdilər. Zira keçmişin təcrybəsindən dərş alan tyrk dövlət xadimləri sovet rəhbərliyinin təntənə ilə təbliq etdiyi "dinc jənəş jəşama siyasətinə" bir az şybə ilə jənəşirdylər. Onlar belə hərəkat etməkdə haqsız da dejildilər.

Biz bununla, o zaman sovet rəhbərliyinin jəratdıq, necə deyərlər, "syn'i Suriya behranı" nı qəsd edirik. O zaman sovet silahlar ilə doldurulan və "barət çəlləji" halına gələn Suriya'da Tyrkiyə ələjhinə səslər ucaldı. Bu vəziyyət Sovet İttifaqı və Tyrkiyə'nin o zamanı baş nazirləri Niqoləy Bulqanin və Adnan Mənderes arasında mybadilə edilən yq məktubda geniş izah olunmuşdur. Jəri gəlmişkən onu da deyə ki, sovet mətbuatı mybadilə olunmuş məktublardan mətnlərini nəşr etməmişdir.

Səs: Halbuki, Tyrkiyə baş nazirinin Sovet İttifaqı'nın baş nazirinə gəndərdiyi məktubda vəziyyət olduqca əşq təsvir olunmuşdu. Məktubda dejilirdi:

"Suriya'da yeni və olduqca təhlükəli proses sür'ətlə inkişaf edir. Əgər səmimi olaraq Türkiyə ilə qarşılıqlı etimada istifadə edilən həqiqi dostluq münasibətləri yaradılmaq istənilirsə, o halda Suriya xüsusunda jəridilən siyasətdən vaz keçilməlidir. Təzqin və təhdid, əjdəndir ki, həqiqi dostluq münasibətlərinə əsasən jəl deyildir".

Tyrk-sovet münasibətlərindəki yeni inkişaf Xruşçov'un iş təsəvvüründən uzaqlaşdırılmasından sonra olmuşdur. Afi Sovet'in Rəjessə Əfəndisi'nin sədri Niqoləj Podqornı'nın başçılıq etdiyi Sovet parlamentində hej'əti 65-ci ilin jənvər əjəndə Tyrkiyə Bəjyk Məllət Məclisi'nin dəvəti yzrə Anqarə'jə gəldi.

Səs: Tyrkiyə parlamentinin jəqıncəqında çəxəş edən Podqornı tyrk-sovet münasibətlərinin Sovet tərəfin təqsiri yzyndən pisləşdijini etiraf etdikdən sonra, Xruşçov rəhbərlijinə də ejhəm etdi ki, o, Stalin devryndə buraxılmış səhvleri aradan qaldırıb iki devlət arasındakı münasibətləri dızəltmək üçün kifəjət qəder qət'i əddəm atmamışdır.

Digər tərəfdən, hələ 1961-ci ildə Tyrkiyə'də keçirilmiş parlament seçkilərindən sonra, xüsusilə, sol mətbust tyrk-sovet münasibətlərinin jəxşyləşdirilməsə üçün geniş qəmpəniyə/parırdı. Bu arada koalisiya həkumətinin başçısı olan mərhum İsmət İneny iki devlət arasındakı münasibətlərin dızəlməsi üçün bəjyk səj gəstərmişdir. Podqornı'nın zıjəreti və Məclis'dəki çəxəş bu sahədə jəni və ciddi əddəm atılməsəni xəjli əsanlaşdırılmışdır.

Səs: Tyrk-sovet münasibətlərinin sür'ətlə jəxşyləşməsinə tə'sir gəstərən iki mühüm əmili də burada xətlərlətmək gərəkdir. Bunlardan biri Quba behranı, digəri də Kipr problemi idi.

Məlumdur ki, Sovet İttifaqı Birləşmiş Ştatlar'ın qat'i mevqe tutması naticəsində Quba'da raket bazası qurmaqdan vaz keçməli olmuşdu. Lakin, buna myqabil, sovet hökuməti Birləşmiş Ştatlar'dan tələb etmişdi ki, Türkiyə ərazisindəki ameriqa raket bazalarını ləğv etsin.

Doğrudur, o zamanki prezident Kennedy sovet hökumətinin bu tələbini rəsmən rədd etmişdi; lakin bu da həqiqətdir ki, ondan bir az sonra Türkiyə ərazisindəki ameriqa raket bazaları ləğv edilmişdir. Bu vəziyyət Türkiyə'ni, necə deyərlər, dıynməyə vadar etmişdir.

Səs: Kipr məsələsinə gəlincə, bu problemin həlli işi sahəsində ^{de} tyrk və sovet hökumətlərinin mevqeji arasında myəjjən yaxınlaşma olması Türkiyə'ni razı salmışdır.

Necəki, 64-cü ilin nojabr ayında Türkiyə'nin xarici işlər naziri Feridun Cəmal Erkin Sovet İttifaqı ^{ny} rəsmən ziyarət etməsi mynasibət ilə nəşr edilmiş Birgə məlumat'da hər iki hökumətin Kipr probleminin, "Kipr'in hər iki icmasıny - jünən və tyrk icmalarının qanuni haqlarının qorunması prinsipi əsasında" həll olunmasını arzu etdikləri bildirilmişdir. Sovet hökumətinin indijədək myhafizə etdiyi bu mevqe, əlbəttə, Türkiyə üçün çox myhəmdir.

Doğrudur, Sovet hökumətinin Kipr probleminin geniş bejnəlxalq qonfransda myzakirə edilməsi barədəki tələbi ⁿⁱ /Türkiyə himayə etməmiş, hətta ona qarşı çıxmışdır. Bununla belə, NATO'ya daxil, Jünən rəssan xaric, bytyn digər elçələr tərəfindən də rədd edildiyi üçün ixtilaf tyrk-sovet mynasibətləri qarşısından çıxmışdır.

Səs: Türkiyə ilə Sovet İttifaqı arasında son illərdə xejli genişlənən myharibədən sonrakı iqtisadi-texniki əməkdaşlıq işə, şübəsiz, sovet baş naziri Aleqsej Qosygin'in 66-cı ilin dekabr ayında Türkiyə'je birinci rəsmi səfərindən sonra başlanmışdır.

tyrk-sovet -5

O zaman "Sovet İttifaqı ilə Türkiyə arasında heç bir ərazi və
ja sair ixtilaf joxdur" deyə Anqara'da bejanat verən Qosygin iki
devlet arasındakı sərhədlərin və Qara Dəniz'in "sülh sərhədləri
və sülh dənizi" olduğunu e'lan etmiş, bununla da iktisadi
di əməkdaşlıq üçün saqlam zəmin hazırlamışdır.

Qosygin'in keçən ilin sonunda Türkiyə'yə ikinci səfəri əsnasında
da istifadəyə verilən mərasimində iştirak etdiyi və indilik 17 min
nəfər fəhlə və qulluğunun işlədiyi İskənderun şəhərində tikilmiş
myəzzəm Dəmir-polad qombinatı, jəniden başlanan tyrk-sovet iqtisadi-
di-texniki əməkdaşlığının ən jaxşə bəhrələrindən biridir. Qosygin
in həmin səfəri əsnasında tərəflər iqtisadi-texniki əməkdaşlıq
daha da genişləndirmək məsələsində mytabiq qalmışlar.

— 0 —

(Musiqi)

Tarixi sənədlərin və faqtların işıqında tyrk-sovet mynasibətləri
meyzusunda üçüncü və sonuncu səhbəti dinlədimiz. Səqləqlə qalmyz.
əziz həmyerlilər. Bu program Azadlıq Radiosu'ndan verildi.